

Middeleeuwse zandstenen grafkisten in Groningen (2)

OP DE LIJSTEN IN GRONINGER KERKEN 21-1 (2004) HEBBEN LEZERS GEREAGEERD MET AANVULLINGEN EN COMMENTAAR.¹ EEN EN ANDER LEIDDE BEHALVE EEN ENKEL KERKBEZOEK TOT NADERE INSPECTIE VAN DE NEGENTIENDE-EEUWSE BRONNEN. HET AANTAL BEWAARDE VONDSTEN KOMT NU OP 29, HET AANTAL VERMELDINGEN IN DE LITERatuur OP 17.

Nieuwe vondsten

De belangwekkendste nieuwe vindplaats is de gerestaurerde dorpskerk te Engelbert, waar in 2004 resten van de wanden van één of meer roze zandstenen grafkisten aan het licht kwamen. Eén fragment was hergebruikt in de achterwand van de sacramentsnis. Met zulke spolia blijft het uitkijken. In de helderrode zandstenen bodem van de piscina in het koor van dezelfde kerk meende ik een fragment van een sarcofaagbodem met resten van opstaande randen en een afvoergat te herkennen. Na discussie is deze vondst niet opgenomen omdat het minstens zo waarschijnlijk is dat dit stuk hier primair is gebruikt. De piscinabodem in Engelbert vertoont ook niet de 'draperie' die binnenin veel Groninger zandstenen grafkisten is gespitst. Draperie is wel te zien op enige roze zandsteenplaten die onder de vensters aan de zuidzijde van het schip van de Lopster Kerk zijn aangebracht. Ook deze (vermoedelijke) spolia zijn hieronder niet opgenomen.

Behalve aanvullingen op de verzameling 'kinderkistjes' (mogelijk na 1200 uit Bentheim ingevoerd en primair gebruikt als drenkbakken) uit Niebert en Zuidbroek mocht ik in de stad een sarcofaag bekijken die aan de zuidzijde van de St.-Jansstraat is opgegraven. De vindplaats valt binnen de voormalige immuniteit van St. Maarten en de kist is mogelijk uit de Martinikerk afkomstig.² Hij is vrijwel identiek met de stenen grafkist Groningen C die is gevonden ten oosten van de Schoolstraat, juist buiten de immuniteit.

Oude bronnen

Bijna alle vindplaatsen in de topografische literatuur gaan direct of indirect terug op één bron: de 'schoolmeestersrapporten' uit 1828.³ Deze zijn in hun geheel doorgenomen, wat twee 'nieuwe' vindplaatsen opleverde. Eén daarvan

FOTO H.G. DE OLDE, ZUIDLAREN

Engelbert A: delen van een sarcofaag hergebruikt als achterwand van sacramentsnis

(Feldwerd) betreft mogelijk geen sarcofagen, maar gemetselde steenkisten. In Winsum (Gn) is in 1828 sprake van mensenbeenderen in 'gebroken urnen', in het Friese Warns in 1857 van een op het plaatselijke kerkhof gevonden 'stenen doodkist of urn'.⁴ Daarmee staat echter niet vast dat de Winsumer 'urn' eveneens een doodkist of sarcofaag was. Hij is daarom hieronder niet opgenomen. Het onderzoek

¹ Met dank aan drs. R.H. Alma, prof.dr. D.E.H. de Boer, K. Helffrich, drs. O.S. Knottnerus, J.P. Koers, dr. J. van der Kooij, drs. G.L.G.A. Kortekaas, M. Meines, drs. H.G. de Olde, prof.dr. B. Scherer en J. de Vries.

² De Groninger immuniteit en bisschopshof zijn afgebeeld in J.W. Boersma (red.), Groningen 1040 (Bedum 1990) 137.

³ Hierover uitgebreid P.Th.F. M. Boekholt en J. van der Kooij (red.), Spiegel van Groningen (Assen 1996).

van negentiende-eeuwse Friese bronnen leverde nog een andere Groninger literatuurverwijzing op: de *Almanak ter bevordering van kennis en goeden smaak* ofwel de 'Leenster almanak', met één vondst.

Tot slot

Een lezer wees erop dat de in mijn vorige artikel genoemde 'kerkwierde' van Midwolda geen wierde is, maar een natuurlijke hoogte. Het schoolmeestersrapport uit 1828 spreekt hier van een 'oude werf'. Mijn opmerking over het ontbreken van sarcofaagvondsten in elfde-eeuwse muntplaatsen behoeft correctie. In de stad Groningen (nu vijf vondsten, waarvan twee met bijzetting) sloegen de Utrechtse bisschoppen munt. In Friesland zijn bovendien vondsten

gemeld in de Brunoonse muntplaatsen Bolsward, Sneek, en Dokkum.⁵ In aanvulling op mijn eerdere vermelding van de grafplaat van de H. Edward de Belijder (+1066) vond ik in een Latijnse kroniek dat deze nog omstreeks 1400 in een kapel van de kathedraal van Canterbury is hergebruikt als altaarmensa.⁶ Ik kon ter plaatse niet vaststellen waar deze zich nu bevindt, maar de datering is zeker interessant.⁷ De eindterm voor de begravingen in een 'Salische' sarcofaag kan ten slotte op grond van een vondst in Knechtsteden (Duitsland) worden opgeschoven tot ca. 1165.⁸

Dr. C.J. Kuiken (De Sitterweg 4, 9751 VJ Haren) is godsdiensthistoricus en sinoloog en lid van de Onderzoeksgroep Religieuze Symbolen (R.U. Groningen).

I. Vijf middeleeuwse zandstenen sarcofagen met vind- en bewaarplaats

Engelbert A (achterzijde sacramentsnis, koor N.H. kerk). Delen van de zijwand van een roze zandstenen sarcofaag met rondstaafversiering in de vorm van een romaanse booggalerij. *Groninger Kerken* 20-4 (2003) 114 ('Bremer steen'), 21-3 (2004) 88; zie ook H. Haiduck, *Beginn und Entwicklung des Kirchenbaues im Küstengebiet* (Aurich 1992) nr. 120.

Engelbert B (schip N.H. kerk). Twee forse brokken lichtroze zandsteen, dikte ca. 10 cm met draperie, één brok met kruisstaf. Publicatie van deze vondst en diverse zandstenen spolia in *Hervonden Stad* 10 (2004).

Groningen E (St.-Jansstraat voor Feithhuis, voormalige zuidzijde Martinikerkhof). Helft van een ondiepe Salische sarcofaag van roze zandsteen. Hoekstaven. Gem. Bewaarplaats, Groningen, nr. 81. *Hervonden Stad* 2 (1997) 51-52.

Niebert A (Molenweg 37, part. coll.). Roze 'kinderkistje' (?) zonder duidelijke trapeziumvorm, met huiskerk. Vergelijk de vondsten Slochteren A en Wittewierum A, gepubliceerd in *Groninger Kerken* 21-1 (januari 2004).

Zuidbroek A (voorm. woning Oudedijksterweg, part. coll.). In stukken gebroken roze zandstenen 'kinderkistje' (?) zonder duidelijke trapeziumvorm. Particulier bezit (voerbak). Zie de verwijzing bij Niebert A, hierboven.

II. Zes middeleeuwse sarcofagen in de literatuur

Beijum A Voormalig kerkhof: 'voor enige jaren een bruine zerken doodkist gevonden'. Een gedeelte zou in 1840 nog te Zuidwolde aanwezig zijn (J.G. Rijkens in *Almanak ter bevordering van kennis en goeden smaak* 14 (1841) 28).

Feldwerd A 'Voor enige jaren [...] bij het afgraven van een hoogte bij Oldeklooster vond men [...] enige stenen vakken [gemetselde steenkisten?] welke men denkt begraafplaatsen te zijn geweest' (schoolmeestersrapport Holwierde 1828).

Finsterwolde A Ten noordoosten van het dorp (Ganzendijk, 1826, bij vm. premonstratenzer klooster?): 'een zerken doodskist met kruizen beschreven, die van boven met stenen was dichtgemetseld' (schoolmeestersrapport 1828; anders: A. Smith, *Geschiedenis der provincie Groningen* (Groningen 1849) 425 ('[geraamten [in] zware toegemetselde zerken doodskisten' (aangeh. in H.P. Kremer, *Beknopte aardrijks- en geschiedkundige beschrijving van Groningen* (Groningen 1839) 98).

Nieuw-Beerta A 'Domie's Houd' (voormalig pastorieland) achter boerderij Hoofdweg: 'een stenen kist' op of nabij klooster of oud kerkhof (H. Noteboom e.a., *Boerderijen en hun bewoners* (Winschoten 1968) nrs. (Beerta) 61-62).

Tjamsweer B 'Een lege [verderop: 'zware'] zerken doodskist, voorheen buiten op de grond aan de z.w. zijde van de kerk nabij een zerk' [voor Unico Ripperda, vgl. A. Pathuis, *Groninger gedenkwaardigheden* (Assen 1977) nr. 460]; waarschijnlijk in 1828 nog in de kerk: 'lang 2 el 7 palm 8 duim' (schoolmeestersrapport 1828; zie ook Tjamsweer A).

Westerreide A 'Van de overblijfselen van het kerkhof [op de huidige Punt van Reide] is voor jaren nog een zerken doodkist opgegraven' (G.A. Stratingh en G.A. Venema, *De Dollard* (Groningen 1855) 30).

4 K. Kuiken, 'Middeleeuwse zandstenen grafkisten uit Westerlauwers Friesland', *De Vrije Fries* 84 (2004) 9-28, aldaar 28.

5 Kuiken, 'Westerlauwers Friesland' 28; *Bulletin KNOB* 59 (1960) *65; idem 69 (1970) 45.

6 W. Stubbs (ed.), *Gervasii Cantuariensis Opera* (London 1880) II 285.

7 Zie ook C. Wilson in P. Collinson e.a. (red.), *The History of Canterbury Cathedral* (Canterbury 1995) 503.

8 K. Kuiken, 'Prominentie en paupertas. De grafcultuur van een twaalfde-eeuws adelsnetwerk', *Virtus* 10 (2004) 7-22.